

СЕКЦІЯ 7 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 338.23

Душейко Д.М.
викладач кафедри міжнародної економіки
та менеджменту освіти
Миколаївського національного університету
імені В.О. Сухомлинського

МОДЕЛЮВАННЯ ТА ОЦІНКА ЯКОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглядається модель інституційного середовища, порівнюються трансакції з бізнес-процесами, пропонується система показників оцінки якості інституційного середовища. Інституційне середовище розглядається як економічний нематеріальний актив, суспільне благо, капітальне благо. Розглядаються зміст понять регуляторного податку та регуляторної ренти.

Ключові слова: інституційне середовище, бізнес-процес, трансакційні витрати, суспільне благо, регуляторний податок, регуляторна рента.

Душейко Д.М. МОДЕЛИРОВАНИЕ И ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ

В статье рассматривается модель институциональной среды, сопоставляются трансакции с бизнес-процессами, предлагается система показателей качества институциональной среды. Институциональная среда рассматривается как экономический нематериальный актив, общественное благо, капитальное благо. Рассматривается содержание регуляторного налога и регуляторной ренты.

Ключевые слова: институциональная среда, бизнес-процесс, трансакционные затраты, общественное благо, регуляторный налог, регуляторная рента.

Dusheyko D.M. SIMULATION AND EVALUATION OF THE QUALITY OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT

The article deals with the model of the institutional environment, transactions are mapped to business processes, it is proposed a system of quality indicators of the institutional environment. The institutional environment is considered as an intangible asset the economic, social benefit, the benefit of capital. It is considered the content of the regulatory tax and regulatory rents.

Keywords: institutional environment, business process, transaction costs, the public good, the regulatory tax, regulatory rents.

Постановка проблеми. В Україні спостерігається розрив між задекларованою метою сприяння розвитку малого та середнього бізнесу (МСБ) та поточним станом його розвитку. Українська економіка займає традиційно низькі місця у міжнародних рейтингах, які оцінюють бізнес-клімат для ведення бізнесу, зокрема на 2016 р. вона отримала статус «пригніченої економіки», посівши 162 позицію в рейтингу із 166 [1], в рейтингу Doing Business 83 сходинка із 189 виглядає проривом порівняно з 96 із 189 у 2015 р. [2]. Також невтішними позиції України за якістю середовища для ведення бізнесу виглядають й в інших міжкраїнних порівняннях. Закономірним результатом низької якості умов для ведення бізнесу виглядає найнижчий показник ВВП на душу населення серед європейських економік. В інституціональній економіці умови, середовище для ведення бізнесу описується поняттям інституційного середовища. Вивченню інституційного середовища приділено увагу у роботах таких учених в сфері інституціональної економіки як Д. Норт, О. Уільямсон, Дж. Окслі, О. О. Аузан, В. Л. Тамбовцев, З. Г. Ватаманюк, Р. Ф. Пустовійт, Ю. М. Коваленко та ін. Але для конкретних інституціональних досліджень необхідно вивчення інституційного середовища з позицій державної економічної політики, зокрема регуляторної політики в сфері МСБ.

Постановка завдання. Для даної статті завдання виступає розгляд інституційного середовища як сукупності формальних та неформальних інститутів, дискретних сценаріїв економічної поведінки, пошук критеріїв оцінки якості інституційного середовища з використанням концепції трансакційних витрат.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституційне середовище є узагальнюючою моделлю інституціональної економіки, за допомогою якої описуються закономірності формування та функціонування таких явищ, які в економіко-публіцистичній практиці звичайно іменуються як «бізнес-клімат», «умови ведення бізнесу», «бізнес-середовище», «макросередовище ведення бізнесу» й т.п. Метри інституціоналізму визначають інституційне середовище як «набір політичних, економічних, соціальних і юридичних (законних) угод, що встановлюють основу для виробництва й обміну» (Дж Окслі) [3, с. 122], «правила гри, які визначають контекст, в якому відбувається економічна діяльність» (О. Уільямсон) [4, с. 688]. Український вчений Р. Ф. Пустовійт у своєму визначенні наголошує на тому, що структурною основою інституційного середовища виступає існують: «система норм і правил, яка започаткована у господарській сфері і загальновизнана суспільством, тобто фундаментальні політичні, соціальні і юридичні інститути, що супроводжують підприємницький процес» [5, с. 11], також зауважуючи, що інституційне середовище складається як з формальних, так й з неформальних інститутів. Враховуючи, що інституційне середовище є простором вибору дискретних інституційних альтернатив, як вибору способу економічної взаємодії, схематичну модель інституційного середовища можна представити як поле, на якому суб'єкти економічних взаємовідносин виконують певні ланцюжки операцій, тобто здійснюють інституційні угоди (рис. 1).

Інституційне середовище на даній схемі обмежено прямокутником, всередині якого розташо-

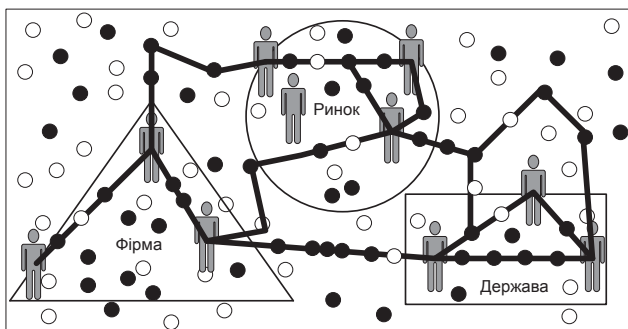

Рис. 1. Модель інституційного середовища

Джерело: розроблено автором

вані формальні (чорні кульки) і неформальні (білі кульки) інститути. Згідно правила методологічного індивідуалізму, суб'єктами інституційних економічних відносин виступають окремі особи, індивідууми (антропоморфні фігури на схемі). Суб'єкти здійснюють між собою шаблонні інституційні угоди, які представлені лініями («доріжками»). Ці «доріжки» обов'язково пролягають через формальні та неформальні інститути. Укладення інституційних угод – вибір між інституційними альтернативами, дискретний вибір, здійснення трансакцій. Деякі інститути (як формальні, так й неформальні), можуть бути не задіяними в укладенні інституційних угод, тому йдеться про ринок інститутів – можливість суб'єктів вибирати інститути для взаємодії. Суб'єкти можуть укладати інституційні угоди в рамках фірми або держави (ієрархії інститутів з певною жорсткістю) або в рамках ринку (відносно м'які інститути).

Використання трансакцій дозволяє зазирнути в економічну природу ринку, фірми, держави, які в неокласичному моделюванні виглядають як чорні скрині з входами та виходами. Наприклад, двостороння ринкова угода з купівлі-продажу партії товари між двома фірмами в інституційному середовищі може бути представлена як сукупність трансакцій з використанням інститутів (табл. 2):

Таблиця 2

Приклад декомпозиції ринкової угоди на трансакції і використання формальних інститутів

№ з/п	Трансакція	Використання формальних інститутів
1.	Підготовка контракту продавцем	Локальний нормативно-правовий акт: «Регламент договірної роботи компанії «К»» Загально-правові: Норми Господарського кодексу України, які регламентують зміст договорів
2.	Укладення контракту на поставку партії товару	Статутні правила компанії «К», які визначають повноваження щодо підписання договорів
3.	Фізична передача партії товару на складі продавця покупцю	Локальний нормативно-правовий акт: Правила управлінського обліку ТМЦ Загально-правовий акт: Закон про правила бухгалтерського обліку
4.	Оплата за товар	Договір на банківське обслуговування

Значимо, що така декомпозиція багато у чому наближує економічну теорію до теорії і практики процесного управління в компаніях (Business process management, BPM). Згідно цього підходу, вся діяль-

ність компанії розглядається як сукупність бізнес-процесів, кожний з яких виступає одиницею управління й підлягає ієрархічній декомпозиції до найнижчого рівня неподільних процесів. Для управління бізнес-процесами використовуються регламенти бізнес-процесів, тобто правила їх виконання та управління. Фактично, на певному рівні, виконані бізнес-процеси виступають внутрішніми для фірми трансакціями, кожна з яких можна оцінити з точки зору витрат її здійснення. Відповідно, ефективність управління компанії з точки зору бізнес-процесів залежить від якості бізнес-процесів та регламентів їхнього виконання. З позиції розгляду бізнес-процесів слід відрізнити трансформації – фізичні маніпулювання об'єктами, від трансакцій.

Інституційне середовище виступає тлом, на якому відбуваються інституційні угоди на рівні усїєї економіки, регламентами виступають інститути. При цьому інституціональний підхід стирає межі між ринком, фірмами та державою, описуючи усю економічну взаємодію між індивідуумами як послідовність трансакцій. Через інституціональну призму будь-яка дія держави виглядає як встановлення або відміна формального інституту – обов'язкового до виконання правила з зовнішнім примусом до його виконання.

В інституційному середовищі (яке є екзогенно-заданим в даній моделі) відбувається укладення інституційних угод в результаті вибору суб'єктами інституційних альтернатив на ринку інститутів. При цьому ринок інститутів складається як з формалізованих у нормах права інститутів, так й з неформалізованих. Виконана інституційна угода (використання вибраного інституту) фактично є трансакцією (від лат. *transactio* – погодження, угода).

Вибір інституту (шаблону поведінки, здійснення трансакції) відбувається на основі оцінки суб'єктами (індивідами) порівняльних вигід використання того чи іншого інституту, оскільки використання кожного інституту супроводжується витратами як часу індивідууму, так й можливими матеріально-грошовими витратами. Вибір серед альтернатив поведінки суб'єктів економічного процесу підлягає економічній оцінці, що призводить до виникнення ідеї трансакційних витрат. Тобто, трансакційні витрати – спосіб економічної оцінки інституційних угод, трансакцій.

Трансакційні витрати – це саме той необхідний економічний елемент, який виводить інститут в площину власне економічного дослідження. Інститути, будучи дітищем соціології, стають елементом економічного аналізу лише за умови оцінки трансакційних витрат, пов'язаних з їхнім використанням. Оцінка трансакційних витрат використання ринку інститутів лежить в основі оцінки якості інституційного середовища. Якість інституційного середовища є тим більш високою, чим більш дешевшим є його використання суб'єктами економічної взаємодії. Питання про якість інституційного середовища, ринку інститутів МСБ в економічному дослідженні зводиться до оцінки і співставлення трансакційних витрат, якими супроводжується його використання. Співставлення трансакційних витрат відбувається як в динаміці, так й з аналогічними витратами в інших економічних системах.

Народившись з аналізу додаткових зусиль економічних агентів щодо пошуку ринкової інформації, ідея трансакційних витрат (Коуз, 1937) з часом увібрала у себе усі витрати, пов'язані з інституціональними взаємодіями. Відмежувавши, наскільки це можливо, трансакційні витрати від трансформаційних, інституціональні економісти оформили інстру-

мент аналізу, використання якого дозволяє оцінити варіанти вибору дискретних інституціональних альтернатив економічними суб'єктами. Саме використання ідеї трансакційних витрат дає право інституціональній економіці почувати себе повноцінним продовженням економічної теорії.

Чистий вииграш, як різниця між трансакційною вигодою та трансакційними витратами, є вже дійсною економічною величиною для порівняння, підставою оцінювати ефективність, яка завжди є порівняльною за своєю сутністю. Без аналізу трансакційних витрат, будь-які інституціональні концепції залишаються суспільствознавчими, але не економічними побудовами.

Крім оцінки трансакційних витрат якості інституційного середовища також можна виміряти за допомогою індексної рейтингової оцінки – на основі даних міжнародних рейтингів, а також використовуючи дані спеціалізованих тематичних досліджень (експертні оцінки, вибіркові опитування). При цьому головним результируючим показником якості інституційного середовища є результати економічної діяльності МСБ, тобто головного його користувача. Таким чином, можна говорити про прямі показники якості інституційного середовища, які дають безпосередньо оцінку його стану, й непрямі, які оцінюють його опосередковано через результати його користувача (рис. 2). Відмітимо, що такий підхід характеризує інституційне середовище на макроекономічному рівні, інституціональний підхід дозволяє також оцінки окремих інститутів, інституційних кластерів й на мікрорівні, на рівні взаємодії окремих індивідуумів (принцип методологічного індивідуалізму).

Рис. 2. Показники оцінки якості інституційного середовища

Джерело: розроблено автором

Інституційне середовище в процесі свого використання проявляє себе як певне економічне благо, від якості якого залежать результати економічної діяльності економічних суб'єктів. Розглянемо певні особливості інституційного середовища як економічного блага.

По-перше, інституційне середовище розглядається як суспільне благо з його двома основними ознаками:

- 1) *невиключення* – неможливо виключити індивідів, які виступають сторонами в інституційних угодах, з кола споживання інституційного середовища;
- 2) *неконкурентність у споживанні* – використання інституційного середовища одним з суб'єктів процесу ніяк не обмежує можливості інших з укладання інституційних угод.

Поглиблений розгляд інституційного середовища як окремого суспільного блага має наслідком широке коло питань щодо вимог суспільства до його якості,

умов його модернізації, фінансування, принципів обліку.

По-друге, інституційне середовище проявляє себе як капітальне благо – товар, використання якого у поточному періоді призводить до виробництва інших благ у майбутньому. У процесі тривалого використання інституційного середовища суспільство отримує результати економічної діяльності. Як капітальне благо інституційне середовище потребує інвестицій – витрат на його вдосконалення, підлягає амортизації.

По-третє, інституційне середовище є нематеріальним активом – інститути, як набір правил ведення бізнесу, не мають фізичного втілення, вартість їх використання визначається їхньою якістю.

Зважаючи на наведені різні підходи в оцінці якості інституційного середовища, й розглядаючи його як економічне благо з певною вартістю, розглянемо можливі види витрат, пов'язаних зі створенням і використанням інституційного середовища.

Саме використання трансакційних витрат для аналізу ефективності регуляторної політики у сфері МСБ дозволяє виявити та розкрити економічну сутність комплексу специфічних соціальних відносин у цій сфері. До прояву таких відносин слід віднести, насамперед, корупцію, яка вочевидь є головним свідченням фіаско держави при проведенні регуляторної політики у сфері МСБ, що потребує окремого дослідження.

Якщо виходити з моделі регуляторної політики «держава здійснює регуляторний вплив на вже існуюче інституційне середовище шляхом прийняття регуляторних актів, змінюючи вартість проведення офіційних інституційних угод», то витрати регуляторної політики можна представити двома принциповими групами:

1. Витрати, пов'язані з розробкою та впровадженням нових або модифікацією існуючих формальних інститутів, сукупність яких формує інституційне середовище. Ці витрати є капітальними за своєю сутністю, тобто є інвестиціями.

2. Витрати, пов'язані з дією вже існуючого інституційного середовища, тобто витрати проведення інституційних угод. Саме ці витрати ми розглядаємо як трансакційні.

Перша група витрат показує скільки суспільству коштує розробка і впровадження такого суспільного блага як інституційне середовище для економічної діяльності. Також цю групу витрат можна трактувати як суспільну вартість функціонування політичного ринку, на якому відбувається купівля-продаж нових інститутів, або зміни у старих.

Інституціональне середовище фактично відіграє роль *активу суспільства*, створення якого потребує інвестицій або капітальних суспільних витрат, державних інвестицій.

Ключова проблема при підрахунку полягає у тому, що регуляторні акти генерують чи не всі органи влади, тоді як змінювати та скасовувати їх доручено лише одному органу державної влади – Держкомпідприємництву.

Якщо перша група витрат для розрахунку обсягу та динаміки вимагає відповідь на питання «скільки нам коштує регуляторна політика?», то друга група дає відповідь «наскільки ефективною є наша регуляторна політика?».

Друга група витрат – поточні витрати бізнесу, які виникають внаслідок використання існуючого інституційного середовища у зв'язку з використанням існуючих інститутів у своїй господарській діяльності.

У другій групі витрат використання інститутів, Л. Тамбовцев розрізняє витрати: 1) одноразові стартові витрати на опанування правила; 2) поточні витрати на застосування правила [6, с. 31].

Якщо оцінка першої групи витрат регуляторної політики є методологічно складною задачею, яка потребує окремого дослідження, то оцінка трансакційних витрат регуляторної політики є видається менш складним й більш доцільним викликом. Трансакційні витрати регуляторної політики представляються *універсальним комплексним індикатором ефективності усієї державної політики* відносно створення умов ведення бізнесу, а особливо МСБ, чутливість якого до умов існування є найбільш високою.

При аналізі витрат регуляторної політики також слід звернутися до аналізу прихованих (економічних) витрат, які проявляються оцінка втрачених вигод, на відміну від явних (бухгалтерських) витрат.

Розгляд трансакційних витрат в якості основного індикатора якості інституційного середовища дає широкі можливості для економічної аналітики, дозволяє розглянути соціальні явища, які традиційно важко піддаються економічній оцінці. Наслідуючи мікроекономічну традицію, яка оцінює додаткові витрати фірм при взаємодії з державою як окремий вид податків, корупційні трансакційні витрати можна трактувати як частину регуляторного податку для МСБ.

Введення поняття регуляторного податку дозволяє узагальнити витрати суб'єктів МСБ, пов'язані із взаємодією з інституційним середовищем, за допомогою якого державні органи регулюють відносини з суб'єктами МСБ. Відтак до основних компонентів регуляторного податку для суб'єктів МСБ слід віднести:

1) офіційні податки, акцизи, які сплачують до державного бюджету суб'єкти МСБ;

2) додаткові платежі до бюджету, які виникають внаслідок примусу державних контролюючих органів дотримуватись регуляторного законодавства – штрафи, пені;

3) неофіційні витрати, які пов'язані з використанням неофіційних позаправових інститутів – корупційні трансакційні витрати: платежі державним посадовцям у різноманітних формах.

Аналіз ефективності регуляторної політики держави слід проводити саме за двома останніми компонентами, оскільки значна частка додаткових платежів до бюджету та високий рівень корупції засвідчують неефективність регуляторної діяльності держави у сфері МСБ.

Основну проблему проведення ефективної регуляторної політики слід розглянути через поняття регуляторної ренти. Те, що для суб'єктів МСБ є регуляторним податком, для державних органів є **регуляторною рентою**. Де-юре проголошуючи необхідність розвитку МСБ, держава де-факто зацікавлена у підсиленні регуляторного тиску на бізнес у цілому, й на суб'єктів МСБ зокрема. Способи вирішення такого конфлікту інтересів інституціональна економіка розглядає не через класову боротьбу, а через

призму економії трансакційних витрат [6, с. 46]. Більше того, ідея мінімізації трансакційних витрат є головною при розгляді суспільного договору, що також є однією з системоутворюючих концепцій інституціональної економіки. До регуляторної ренти, крім офіційно зібраних податків слід також віднести й додаткові надходження та корупційну складову – тобто ті ж самі елементи, які формують регуляторний податок.

Таким чином, можна представити регуляторний податок і регуляторну ренту як дві сторони одного явища – використання інституційного середовища (рис. 3).

1. Офіційно сплачені податки	1. Податкові доходи державного бюджету
2. Штрафи та пені	2. Неподаткові надходження державного бюджету
3. Неофіційні (тіньові) витрати	3. Неофіційні (тіньові) доходи державних посадовців
РЕГУЛЯТОРНИЙ ПОДАТОК	РЕГУЛЯТОРНА РЕНТА

Рис. 3. Склад регуляторного податку та регуляторної ренти

Джерело: розроблено автором

Отже, наведена структура регуляторного податку та регуляторної ренти дозволяє давати оцінку регуляторного тягарю для економіки, ставити обґрунтовані завдання для політичного ринку щодо його зниження, дозволяє зробити кількісний аналіз складових.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- 2016 Index of Economic Freedom [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.heritage.org/index/country/ukraine#rule-of-law> (03.02.2016)
- Doing Business 2016. Measuring Regulatory Quality and Efficiency [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB16-Full-Report.pdf> (03.02.2016)
- Омельчак Г. В. Інституціональне середовище та сутність конкурентного потенціалу корпорацій / Держава та регіони. Економіка та підприємництво. – 2013. – № 3 (72). – С. 121–125.
- Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая» контракция / О. Уильямсон. – СПб. : Лениздат, 1996. – 702 с.
- Пустовийт Р. Ф. Формування інституційного середовища підприємництва в трансформаційній економіці / Автореф. дис. на здоб. наук. ступеню докт. еконо. наук. за спец. 08.01.01 // Київ, 2006. – 38 с.
- Тамбовцев В. Л. Институциональный рынок как механизм институциональных изменений // Общественные науки и современность. – №5. – 2001. – С. 25-38.